

BOEKBESPREKING

Prof. Dr. S. Kleerekoper:

VERGELIJKEND LEERBOEK DER BEDRIJFSECONOMIE

Deel II.

door Prof. Dr. A. Mey

a) *Algemene beschouwing.*

Het heeft langer geduurd dan ik mij had voorgesteld om na bestudering tot het schrijven van de beoordeling van dit omvangrijke (470 pagina's), diep op de materie ingaande boek te komen; eendeels door spoedeisende werkzaamheden, anderdeels doordat de bestudering tot openlijke beoordeling van een breed opgezet werk als dit (vooral daar dit niet in tijdbrokjes geschieden kan) een omvangrijk werk is. Ik wil beginnen mij daarover tegenover de redactie, de lezers en niet in het minst tegenover de auteur, te verontschuldigen.

Vooropgesteld moge worden, dat het boek als een verrijking van de bedrijfseconomische literatuur is te beschouwen. In het bijzonder springen daarbij twee gronden naar voren. De eerste is, dat de auteur in dit deel - evenals in het eerste - tracht het gemakkelijk te construeren ijeren gordijn tussen sociale economie en bedrijfshuishoudkunde te verbreken. Een afscheiding van nylon is hem terecht voldoende. Bij de uitgebreidheid der literatuur, vooral op het ten eerste genoemde vakgebied, mag men Kleerekoper er geen verwijt van maken bepaalde meningen niet besproken te hebben; ook al had men op bepaalde punten liever gezien dat zijn keuze anders zou zijn uitgevallen.

Het tweede punt, dat in dit werk van groot belang geacht moet worden, is het gebruiken van wiskundige naast didactische analyse. Door de toepassing van de eerstgenoemde naast de laatste wint het betoog aan waarde. Het boek zal daardoor ook zeer aanspreken bij hen, die wiskundige behandeling boven de beschouwende analyse verkiezen.

De auteur streeft naar het scherpstellen van zijn theorie. Dit is zijn recht en zijn plicht. Het zou van onvoldoende geïnteresseerdheid in de stof en lauwheid van opvatting getuigen als het betoog niet met warmte werd voorgedragen. Jammer is het echter dat die warmte soms, door gepassioneerde en neiging tot orthodoxie, in de polemie de waardering voor de mening van een ander verteert en dan dreigt kwetsend voor diens persoon te worden. De lezer zal dit moeten

weten af te scheiden van het essentiële betoog. Zo heb ik ook mijn beoordeling opgesteld.

b) *De inhoud van dit deel in het kader van het gehele werk.*

Het eerste deel bestaat, zoals eerder gemeld, uit vier boeken: n.l. grondbegrippen en methode der economie, kenmerken der kapitalistische maatschappij, de theorie van de waarde, de prijs en de kostprijs, semi-mathematisch en mathematisch aanhangsel.

Dit deel geeft twee volgende boeken. Het eerste bespreekt in 75 bladzijden de leer van de Waarde en het Resultaat, (Hoofdstukken XX en XXI). Het tweede boek omvattende de overige 400 pagina's bespreekt de leer van de externe organisatie (Hoofdstukken XXII t/m XXXIII).

De gehele inhoud van de bedrijfseconomie is dus door de auteur niet besproken. De auteur volgt de, aan Böhm Bawerk herinnerende, methode om onderwerpsgewijze de behandeling van de eigen theorie te scheiden van zijn bezwaren tegen behandeling van de overeenkomstige onderdelen bij andere auteurs. Voor de auteur heeft deze methode een voordeel. Zijn eigen positieve bijdragen tot de wetenschap kunnen daardoor, zoveel hem dienstig is, worden bevrijd van kritiek op het werk van anderen. De methode heeft echter het gevaar, dat de beschouwing van anderer bijdragen wat eenzijdig in het negatieve vlak kan komen te staan. Ik ben van mening, dat de auteur hier niet aan ontkomen is. De structuur van het boek volgende in beoordeling, zal ik mij om der ruimte wille t.a.v. de polemiserende hoofdstukken, zoveel mogelijk, beperken tot het noemen van de titels der paragrafen. Ik kan dit doen, omdat voor het merendeel Kleerekoper's mening over anderer theorie uit de titels der betreffende paragrafen spreekt. Na het overzicht zal ik dan een deel van mijn kritiek wijden aan Kleerekoper's eigen positieve bijdragen.

Van de leer van Waarde en Resultaat bespreekt de auteur „de positieve theorie der waardering voor de jaarrekening” en „de jaarrekening en het inkomensbegrip in de Nederlandse en buitenlandse literatuur”.

Het eerste boek gewijd aan de leer van de Externe Organisatie bespreekt in negen hoofdstukken de algemene beginselen:

1) het begrip verhoudingen in de Organisatieleer,

- 2) de leer der kwantitatieve verhoudingen in semi-mathematische analyse,
- 3) de behandeling van die leer in de niet-wiskundige literatuur,
- 4) de wiskundige analyse van de problemen der kwantitatieve verhoudingen,
- 5) de kwantitatieve verhoudingen in mathematische en semi-mathematische literatuur (met brede behandeling van de bekende controverse met Van der Schroeff omtrent de technische proportionaliteit),
- 6) de toerekening en principe of substitutie in de behandeling van de kwantitatieve verhoudingen in de literatuur,
- 7) de organisatie van de arbeid als vraagstuk van externe organisatie, en in de literatuur, de bedrijfshuishouding,
- 8) de problemen van de vergroting van de bedrijfshuishouding, de theoretische grondslagen van de verbijzonderingen in de voortbrenging met de invloed daarvan op de structuur van bedrijfskolommen en van de bedrijfstakken,
- 9) de theoretische grondslagen van de verbijzonderingen in de voortbrenging met de invloed daarvan op de structuur van bedrijfskolommen en van de bedrijfstakken,
- 10) de verhoudingen van tijd, macht, pleats en recht.

In het één en dertigste hoofdstuk komen *diverse onderwerpen* der organisatie ter sprake, t.w.

de coöperatie en de produktieve associatie, de functie van de gedifferentieerde handel, differentiatie en seizoenen, de theorie van de voorraad.

Hoofdstuk twee en dertig komt op het behandelde in de eerste afdeling van hoofdstuk dertig terug op het probleem van de vergroting van de bedrijfshuishouding en bespreekt de behandeling van de convergerende en divergerende bewegingen in de literatuur der Organisatieleer.

De tweede afdeling van dit hoofdstuk bevat de voortzetting van de bespreking van de functie van de gedifferentieerde handel, daaraan toevoegende hoe sociaal-economen (o.m. Mun, Schär, Say, Marx, Röpke, Boulding) de handel zien en welke oordelen bij de bedrijfs-economen worden aangetroffen (Haccoû, Hoffmann, Cherington, Mellerowics).

De laatste afdelingen bespreken de differentiatie en seizoenen in de literatuur: beginnende bij Adam Smith bespreekt auteur de

historische school, de „oppervlakkigheid” van Carver, Hansen, Gemmil, Blodgett, Commons, Kimball en Kimball, mijn verstek laten gaan t.z.v. de veroorzaking van het seizoenverschijnsel in de conjunctuurtheorie, om tenslotte te constateren, dat J. M. Clark enig licht brengt in de duisternis.

De laatste afdeling van dit hoofdstuk geeft de voorraadtheorie in de literatuur. Gesproken wordt over de theoriën van Hoffmann, Mombert van N. J. Polak.

Het geheel is een imposant oeuvre, getuigende van een brede en doorwrochte kennis van de literatuur van de sociale- als van de bedrijfseconomie. Welke bezwaren men moge hebben tegen de polemiek van dit boek, wat de inhoud aangaat moet de verdienste erkend worden.

c) *Het vraagstuk van Waarde en Resultaat.*

1. *De beoordeling van de bestaande opvattingen.*

In het eerste hoofdstuk van dit deel geeft de auteur zijn eigen mening over het onderwerp. In het volgende worden andere opvattingen kritisch besproken; eerst de Nederlandse, dan de buitenlandse.

In de Nederlandse afdeling constateert auteur, dat omtrent de eeuwwisseling feitenkennis en literatuurkennis moesten dienen om een theoretisch en analytisch vacuum te vullen. Hierbij wordt van Arkel's boek als afsluiting besproken. Voorts wordt besproken de „ijzeren voorraad” van Volmer, het Niederwertprincipe van Schmalenbach, waarbij aansluitend ook Polak's uiteenzetting in zijn Economist-artikel van 1924 ter sprake komt. Daarna volgt een paragraaf over Limperg's aandeel in de moderne ontwikkeling.

Wat Polak aangaat wijst de auteur op diens grondstellingen voor deze traditionele waardering, n.l. op het feit, dat een vermogenssurplus slechts kan worden uitgedeeld, wanneer het in vlottende middelen beschikbaar is gekomen en dat overtollige middelen slechts kunnen worden uitgedeeld voor zover zij vermogenssurplus vormen. De in dit deel voorkomende paragraaf omtrent Limperg's betekenis in het waarde- en resultatenprobleem is onvolledig en behoeft de herlezing van wat t.d.z. in het eerste deel gezegd is bij de kostprijs-theorie. Bijzonder gaat het hier om Limperg's beschouwing over de gevolgen van de depreciatie van de gulden voor de berekening van waarde en winst (brochure van 1937).

De auteur gaat hier nog door op zijn me-

ning (pag. 381, Deel I), dat „*de theorie van de vervangingswaarde bij ononderbroken daling van waarde der munteenheid aan waarde inboet*”. Hij meent, dat tussen deze zijn opvatting en Limperg's uitspraak in de brochure: dat „*het vraagstuk der muntinflatie in wezen niet afwijkend is van dat der algemene prijsstijging der goederen*” geen tegenspraak bestaat. Dit, omdat „bij voortdurende inflatie, de vervangingswaarde niet meer baat, omdat gedurende de tijd, die verloopt tussen verkoop, feitelijke vervanging rekening gehouden moet worden met sterke waardedaling van de geldopbrengst”. Het zal de lezer duidelijk zijn, dat ik (los van de vraag of Limperg dit eens is) deze uitspraak zou moeten bestrijden, ware hiertoe in dit kader voldoende gelegenheid.

In dit hoofdstuk komt ook ter sprake het meningsverschil tussen de auteur en mijzelf inzake de waardering der voorraden. Echter niet in dien zin, dat dit betreft de boekhouding der goederenbeweging in vervangingswaarde. Dit werd in deel I besproken in het kader van de kostprijsentheorie. In deze paragraaf plaatst de auteur een scherp verweer tegen mijn opmerking in voetnoot op pag. 449 van mijn boek „Bedrijfsbegroting” waarin ik, afgezien van de gelijkheid van uitkomst der winstcalculatie, bezwaar maak tegen de relatie welke Kleerekoper in vroegere publicaties legt, tussen zijn rekening „Reserve Prijsverschillen” en de waarde van de goederenvoorraad als balanspost. Mijn antwoord hierop zal te anderer plaatse gegeven worden. Dit verweer wordt door de auteur blijkbaar zeer belangrijk geacht, weshalve ik er de aandacht op moet vestigen.

In de tweede afdeling van dit hoofdstuk komen de buitenlandse auteurs over waarde en resultaat naar voren. Kovéro wordt geloofd als voorloper van de nieuwe tijd. Diens beschouwing, waarvoor ook indertijd Limperg waardering had, wordt vergeleken met de theorie van de vervangingswaarde. Voor Schmidt's beschouwing wordt verwezen naar de behandeling van het kostprijsvraagstuk. Schmalenbach's dynamische Bilanz wordt uitvoerig besproken, waarbij opvalt, dat in Kleerekoper's werk Schmalenbach's theorie als een „duistere kunstleer” wordt beschouwd. Diens leer van de „eiseren Bestand” en de theorie van congruentie van totaalwinst en periodenwinst blijven helaas buiten beschouwing. Uitvoerig komt ter sprake Schmalenbach's opvatting, dat de balans niet dualistisch kan zijn; m.a.w. zowel tot vermogensopstelling als tot winstberekening dient.

De auteur noemt dit terecht een wonderlijke zaak. Uitvoerig gaat auteur in op Schmalenbach's zien van de „winstcapaciteit” als een activum der bedrijfshuishouding. Terecht stelt hij, dat juist door deze opvatting een balans dualistisch wordt, nl. doordien de waarde van de eigendom van de onderneming niet op de ondernemingsbalans, maar in de privé-boekhouding van de eigenaar thuis behoort. Geheel ook mijne opvatting, vgl. mijn artikel in andere bewoordingen in Goodwill, juridisch, fiscaal en bedrijfseconomisch, Roermond 1942 (overdrukken uit de Naamlouze Vennootschap). Kritiek volgt op Schmalenbach's „der Gewinn als Ausdruck der Wirtschaftlichkeit”; dat een allegaartje van finalistische maatschappijbeschouwing, sociale economie en bedrijfseconomie genoemd wordt. Ook wordt aangetoond dat het voorzichtigheidsprincipe van de Keulse hoogleraar soms tot grote onvoorzichtigheid leiden kan.

2. Kleerekoper's theorie der waardering voor de jaarrekening (titel Hoofdstuk XX).

Uit de titel reeds wordt duidelijk dat Kleerekoper het vraagstuk van waarde en resultaat niet behandelt uit de gezichtshoek van het op de voet volgen van de winst - met analyse van haar oorzaken - als instrument der doorlopende beleidsvorming. De opstelling van de jaarrekening zou daarin geen specifiek moment van waardering zijn.

De auteur stelt voorop de functie van de jaarrekening als instrument om tot „rationele vertering” te komen. „De grens waar rationele vertering overgaat in irrationele ligt daar, waar het tot dusverre bespaarde vermogen door vertering kleiner gaat worden”. Als uitzondering daarop stelt hij het doen afnemen daarvan op bewuste motieven van de economische subjecten, b.v. bij uitkeren van reserves.

Verschillen tussen opbrengstprijzen en vervangingswaarden stellen positief of negatief inkomen voor. Verschillen tussen vervangingswaarden en historische uitgaafprijzen stellen niet-verteerbare vermogensaanwas of vermogensvermindering voor. Zij moeten paraisen op de rekening „Prijsverschillen”. „Aan de debetzijde der balans vinden wij steeds de vervangingswaarden der voorraden. Stijgen deze vervangingswaarden dan komen de waardestijgingen aan de passiefzijde onder het hoofd prijsverschillen”. Kleerekoper's identificatie van waarden en prijzen acht ik onaanvaardbaar, omdat zij door mij wetenschappelijk onjuist geacht wordt. Deze rekening „prijsverschillen” stelt - aldus de

auteur - een „geheel gebonden vermogens-surplus voor. „Zij verschilt van de „reserve” daarin, dat deze een gebonden vermogens-surplus van benaderde grootte” is (pag. 13). De auteur sprak vroeger van reserve prijsverschillen. In § 432 spreekt de auteur over „werkeenheden van duurzame produktie-middelen” en de jaarrekening; „de aanpassing aan de veranderde vervangingswaarde van deze werkeenheden-voorraden”. Hij gebruikt voor de verantwoording de rekening „prijsverschillen werkeenheden”. Hier zou n.m.m. nog meer reden zijn om van waardeverschillen en niet van prijsverschillen te spreken.

Het moment van het afsluiten der jaarrekening moge - aldus de auteur - belangrijk zijn voor de vaststelling van het inkomen, voor de voorvallen binnen het productieproces is dit moment geenszins kritisch. En eigenlijk is het bepalen van het inkomen pas mogelijk na afloop ener ruiltransactie. Daar, gezien de continuïteit, de productieprocessen organisch verbonden zijn kan men vanuit dit gezichtspunt het „inkomen” slechts bepalen op het moment, dat de bedrijfshuishouding wordt geliquideerd. Immers dan worden afgelopen transacties niet door nieuwe gevolgd. Uit een oogpunt van consumptie is het echter nodig om periodiek vast te stellen hoeveel in die periode voor vertering is beschikbaar gekomen. De lezer herinnert zich de beschouwing van Totalgewinn en Periodegewinn bij Schmalenbach, welke Kleerekoper helaas onbesproken laat. Kleerekoper had - ware dit anders - gelegenheid gehad zijn oplossing van deze „antinomie” van het vraagstuk der waarde tegenover die van de Keulse autoriteit te stellen. Moge er bezwaar bij mij zijn tegen Kleerekoper's stelling dat de „waarde van de goederen wordt gemeten door ze te verkopen” (weshalve „het meten van de goederen de waarde doet veranderen”) zijne behandeling van het probleem acht ik van hogere wetenschappelijke waarde dan die van Schmalenbach.

In § 431 introduceert Kleerekoper de term „neto-balanswaarde der voorraden”, waaronder te verstaan „de bedragen waarvoor deze voorraden aan de actiefzijde der balans vermeld staan verminderd met een eventueel desbetreffend creditsaldo der rekening „prijsverschillen”. De auteur wil dit „verminderen met” blijkens pag. 41 niet als saldering zien. Hij wijst er echter wel op, dat bij de „verbale formulering van de bepaling van de goederenvoorraad op de balans” „de goederenrekening minus het saldo der rekening prijsverschillen nooit hoger mag zijn dan de laag-

ste waarde der goederen, die ooit in het leven der bedrijfshuishouding is voorgekomen”. Het is jammer dat auteur bij deze behandeling (van Schmalenbach) dit zijn eigen standpunt niet heeft gesteld tegenover het hiermede vergelijkbaar effect van Schmalenbach's „eiseren Bestand” (gecombineerd met het Niederstwertprinzip).

Auteur behandelt in § 435 de behandeling van lopende speculaties in de jaarrekening en de noodzaak speculatie-resultaten afzonderlijk te houden. „De bedrijfshuishouding kan zich door verkoop van een in prijs gestegen inkomensdrager losmaken van de conjunctuur en volkomen rationeel het verschil tussen de vervangingswaarde en historische kostprijs (voor zover het de prijsstijging op vervangingsactiva betreft) verteren”. Zulk een vertering terecht is genoemd „de toeëigening van een deel van het maatschappelijk vermogen, zonder tegenprestatie”.

d) *Het vraagstuk van de externe organisatie.*

1. *De behandeling van het vraagstuk der kwantitatieve verhoudingen in de literatuur.*

Kleerekoper onderscheidt hierbij de oude (13e pag.) en de moderne (14e pag.) schrijvers. Het eerstgenoemde gedeelte begint bij Colbert en Vauban. De grote Turgot is de baanbreker met zijn toepassing op de landbouw. Zijn exacte geest zocht - als grondslag van fiscaal beleid - zich een idee te vormen over de produktiecurve. Dan volgen de bekende analyses van Malthus, van Fraser, van J. S. Mill, van Ricardo. Bijzondere aandacht schenkt Kleerekoper aan von Thünen en ook aan diens wiskundige analyse van de gelijkheid van het arbeidsloon aan de Mehrerzeugnis door de laatst aangestelde arbeider voortgebracht. Als moderne schrijvers worden besproken Marshall met zijn opbrengstwetten (increasing and diminishing return), waarin hij de hoofdzakelijke gelijkheid varieert naar landbouw en industrie of wel naar menselijke arbeid tegenover natuur. Marshall ziet beide wetten als elkaar tegenwerkende krachten. Kleerekoper toont aan dat zij twee stadia van de kwantitatieve verhoudingen voorstellen. De tweede moderne auteur is J. M. Clark. Hier wordt besproken zijn law of proportion of factors. F. B. Carver en A. H. Hansen hebben in hun uitwerking der stof slechts „verdieping der fouten” gegeven. Dit wordt breeduit aange-toond. Gemmil and Blodgett hebben in 1948 een andere, eveneens foutieve, opzet gegeven.

De auteur wijst er op, dat de wet in de be-

drijfseconomie het uitgangspunt is van de theorie der kwantitatieve verhoudingen en van de leer van de organisatie, soms in koppeling aan de marginale calculatie tot een „marginalité à l'outrance" leidt. Bij Carver reeds is dit zo, maar ook bij vele heden-daagse auteurs als von Stackelberg en Joan Robinson.

De auteur sluit deze bespreking met „Limperg's ordening der gedachten" omtrent deze wetten.

2. De wiskundige analyse der kwantitatieve verhoudingen.

Bij de *wiskundige analyse* van deze problemen worden de vorm en de grenslijnen en de elasticiteit der productiecurve besproken. Daaruit volgt een brede behandeling van de berekening van de *technisch-juiste proportionaliteit*. De auteur heeft hiertoe een breed opgezet - 33 pag. omspannende - en diepgaand betoog geleverd om ook de semi-wiskundige lezer in de materie in te wijden. Ik vind dit een der meest interessante gedeelten van het boek.

Na een inleidende beschouwing over het samenstel der produktiefactoren en de technische kosteneenheden volgen verschillende berekeningen van de technisch-juiste proportionaliteit, welke in de laatste paragrafen in driedimensionale voorstelling gegeven wordt. In de slotparagraaf van dit hoofdstuk blijkt, dat het auteur er om te doen is te bewijzen, dat bij een lineair homogene produktiefunctie op het punt van de economisch-juiste proportionaliteit de gemiddelde kosten aan de grenskosten gelijk zijn. Ik herinner de lezers er aan dat deze stelling reeds - op andere wijze - in het eerste deel besproken werd. Overeenkomstige beschouwingen - echter veel minder vergaande - treft men ook aan in des auteurs boek „Grondbeginselen".

De beschouwing vervolgende behandelt auteur dan de bespreking van het vraagstuk in de mathematische en semi-mathematische literatuur. Van Erich Schneider wordt besproken diens gelijkstelling van afnemende meeropbrengst met toenemende kosten vice versa. In een verdere paragraaf wordt besproken Polak's referaat op het 1e Internationale Accountantscongres 1926, welke aantoon, dat de beweging der meeropbrengst van een produktiemiddel en het verloop der kosten per eenheid produkt verschillende vraagstukken zijn. Nog geeft auteur hier een uiteenzetting van een gebrek in een analyse van Mrs. Robinson, die vraagstukken van de vergroting der bedrijfshuishouding onder het

hoofdstuk der kwantitatieve verhoudingen brengt. Bijzonderlijk vestig ik de aandacht op het betoog (pag. 197 e.v.) dat de wiskundige analyse ons niet immuniseert tegen fouten, waar ook de verbale aan lijdt. De oorzaak ligt in het „formalisme van de wiskunde" (d.w.z. „meer aan de vorm hechten dan aan de zin"). „Uit abstract wiskundige voorstellingen kunnen zelden of nooit vruchtbare economische begrippen worden afgeleid". Economische begrippen worden afgeleid uit de empirie van het economisch gebeuren en als dit gebeurd is kan men onderzoeken of er een voordeel in gelegen is deze begrippen tot object van een wiskundige beschouwing te maken. Men dient er voor te waken, dat gelijkheid in curve of formule d.w.z. formulegelijkheid, ons er niet toe verleide, dat wij zinvolle onderscheidingen aan onze aandacht laten ontsnappen".

De controversen tussen de auteur en de collega's Van der Schroeff en Diepenhorst (bekend aan hen, die voorafgaande jaargangen in dit blad gelezen hebben) worden in Hoofdstuk 26 inzake het vraagstuk van technische en economische proportionaliteit ter sprake gebracht. De wijze, waarop dit geschiedt en de toon waarin de auteur deze discussie voert, geeft mij aanleiding om aan dit gedeelte voorbij te gaan.

Kleerekoper geeft in het hierop volgend betoog een uiteenzetting van toepassing van het begrip technische kosteneenheid, toont de consequentie aan van het opereren met technische kosteneenheden en zet uiteen wat z.i. de betekenis is van de technisch-juiste proportionaliteit voor de theorie van de kwantitatieve verhoudingen en voor de algemene economische theorie.

Daar de formules, welke in de leer der kwantitatieve verhoudingen worden ontmoet „verdacht veel lijken" op de toerekeningsformules, volgt een hoofdstuk waarin de laatsten worden behandeld. Besproken worden de toerekening volgens Clark, het principe of substitution van Marshall en de verdelings-theorie volgens de grensproductiviteit.

3) Overige vraagstukken der externe organisatie.

De auteur komt tot de organisatie van de arbeid als vraagstuk van externe organisatie. Na een aanval op het hybridisch karakter van de gebruikelijke terminologie geeft Kleerekoper zijn versie van Limperg's begrippen van de arbeidsverdeling (integratie, specialisatie, parallelisatie). Via een interessante historische schets wordt het bewijs geleverd

dat voor het omzetten van primaire omweg-productie tot een moderne omwegproductie nodig is, dat door beroepsvorming en arbeidsverdeling een desintegratie van het arbeidsproces optreedt. Door combinatie van enkele verdere historische gegevens en analyse van de economische betekenis daarvan wordt gekomen tot een zeer compacte schets van de daarin werkende krachten en een samenvatting van voor- en nadelen van de arbeidsverdeling.

Na de uiteenzetting van de eigen theorie volgt dan in hoofdstuk negenentwintig een behandeling van het probleem in de literatuur: eerst de oudere schrijvers Smith, List, Bücher, Senior, Schmoller, dan de moderne Gemmill en Blodgett, „die de verwarring naar een top-punt voeren”, voorts J. B. Clark, Pigou, Jones, Clark junior, Kimball en Kimball. Vogelstein's begrippen worden als juist erkend. Opgemerkt wordt dat helaas de jongste werken over economische begripsvorming aan de kwestie van de arbeidsverdeling geen aandacht schenken.

Uitgaande van de theorie der kwantitatieve verhoudingen geeft de auteur in Hoofdstuk XXX zijn bewerking van Limperg's theorie van het effect van de vergroting van de bedrijfshuishouding. De technische kosteneenheden acht schrijver in het algemeen niet bruikbaar om de grootte van de bedrijfshuishouding te meten. De overmatige capaciteitsbeschikbaarheid bij bedrijfsslapte of in diepseizoen kan niet als vermindering van bedrijfsgrootte gezien worden. Kleerekoper zet na de financieringsvoorwaarden voor het grootbedrijf eerst achtereenvolgens uiteen de voordelen van machinale productie, de voor- en nadelen van vergroting van het werktuig, de grenzen waarbinnen die vergroting gebonden is en de nadelen van die vergroting. Uitgaande van een harmonische projectie van de bedrijfsgrootte volgen de proportionaliteitsvraagstukken en daarna de vraagstukken van grootbedrijf en arbeidsverdeling, de positie van het grootbedrijf op de markt, de theoretische grens van productie in het groot en de verklaring van het bestaan naast elkander van groot- en kleinbedrijf.

Het tweede gedeelte van dit hoofdstuk geeft de theoretische grondslagen van de verbijzondering in de voortbrenging; het derde de invloed van de verbijzondering op de structuur van bedrijfskolommen en bedrijfstakken. Een zeer interessante paragraaf, waarin uiteengezet wordt hoe differentiatie en integratie tegen elkaar inwerken en aldus het organisatiepatroon der maatschappelijke

voortbrenging doen variëren komt in dit deel voor. De laatste paragraaf van dit derde deel bespreekt de functie van de handel, die zich als zelfstandige bedrijfstak inschuift tussen twee anderen, echter niet een afgesplitste fase van een andere bedrijfstak is. De functie van de handel is de differentiatie van de ruil. Ook verder in het boek - Hoofdstuk eenendertig - wordt de functie van de gedifferentieerde handel besproken. Hoewel de gescheiden behandeling begrijpelijk is, meen ik toch, dat een andere opzet, waarin de problemen in aaneensluitend verband gegeven worden voorkeur zou hebben verdiend. De positie van grossierderij, van groothandel, van detailhandel komen bij die diverse onderwerpen ter sprake. Ook wordt de termijnhandel, als afdekking van risico's, besproken. Auteur acht het daarbij een reële veronderstelling dat de standaardkwaliteit en de betere kwaliteiten een parallele prijsbeweging te zien geven. Erkend wordt echter dat bij afwikkeling van termijnaffaires door levering veelal partijen van inferieure kwaliteit geleverd zullen worden.

In het vierde deel van hoofdstuk dertig komen ter sprake de verhoudingen van tijd, plaats, macht en recht. Ook hieromtrent nog enkele opmerkingen.

Bij de verhoudingen geeft auteur aandacht aan Limperg's begrip der „open tijdruimte” (onvermijdelijke leegloop doordien b.v. machinesnelheden bij achtereenvolgende bewerkingen niet volkomen op elkaar afgestemd zijn). In de paragrafen over macht wordt het onderscheid besproken tussen *economische macht*, *conventionele macht* en *overheidsmacht*. Deze machtsvormingen staan op de achtergrond van het ontstaan van de verschillende z.g. markt vormen. Auteur (en passant getuigend van zijn bezwaren tegen veel van wat als theorie van markt vormen gegeven is) herinnert er aan dat de prijsvorming door hem geschetst is als een resultaat van een vraag en een aanbod, waarachter „schuil gingen alle krachten, die werkzaam zijn in de organisatie van de productie en hun uitdrukking vinden in de kostprijs”. „In dit complex van krachten zijn ook verscholen talrijke conventionele en andere machtsfactoren, waardoor van het vrije spel van vraag en aanbod soms weinig overblijft”.

Uiteraard komt in dit hoofdstuk naast de machtsverhouding binnen de bedrijfstak ook die in de verhouding der bedrijfskolommen ter sprake.

In hoofdstuk tweeendertig komt ter sprake de *literatuur* omtrent vergroting van de be-

drijfshuishouding en de convergerende en divergerende bewegingen in de externe organisatie. Vogelstein's „overdreven opvatting van integratie en ontkennen van differentiatie, de „begripsverwarringen" van Gemmil en Blodgett, de Stufentheorie van Bücher (welke veel met Vogelstein gemeen heeft), voorts worden gecritiseerd de opvattingen van Clark, van Von Stackelberg, van Erich Schneider, van Van der Valk, van Weststrate, van Huysman, van Wolfgang Heller.

Wat het hoofdstuk der diverse opvattingen aangaat wees ik bij de inhoudsbespreking reeds op behandelde auteurs. Ik kan hier ten aanzien van dit onderdeel volstaan met enkele korte opmerkingen. Voor hen, die in nieuwe produktievormen geïnteresseerd zijn moge de aandacht gevestigd worden op hetgeen over de israëlsche kibboets en de andere organisatievormen in Israël wordt gezegd. Voorts wordt het seizoenverschijnsel in de voortbrenging besproken. Differentiatie van de bewerkingsindustrie kan seizoenwerkloosheid oproepen. De auteur laat in dit verband zien dat het seizoenverschijnsel van verhoogde activiteit o.m. in de kersenpluktijd, een deel van de kostprijs uitmaakt en concludeert dat „onregelmatige arbeidsbezetting" (als samenvattend begrip) gezien moet worden als open tijdruimte voor de arbeid en deel van de kostprijs van het produkt is (hier komt ook de bekende theorie van J. M. Clark naar voren).

Een zekere „industriële arbeidsreserve" is onvermijdelijk. Zij heeft het karakter van beschikbaarheidsnuttigheid. (Auteur had m.i. ook op de arbeidsreserve in de haven kunnen wijzen). De lasten dier open tijdsruimte dienen - als onvermijdelijke kosten der maat-

schappelijke produktie - door de gemeenschap te worden gedragen.

Dat de literatuur-behandeling over vergroting der bedrijfshuishouding door auteur na de diverse onderwerpen besproken wordt en niet na de positieve theorie omtrent dit onderwerp acht ik een minder juiste systematiek.

Conclusie.

De auteur heeft een veelheid van onderwerpen behandeld. Dit heeft geleid tot een omvangrijke recentie, die door deze veelheid op vele punten niet boven opsomming uit kon komen. De lezer van ons blad weet dan althans wat er in 's auteurs boek te vinden is.

Het betoog is helder en scherp gesteld. De stijl is vlot en prettig. Dit zijn grote voordelen. Dat auteur andere meningen dan de zijne afwijst is zijn recht; misschien zijn plicht. Dat appreciatie van anderer opvatting zeer zelden voorkomt is m.i. een bezwaar. Ik doelde daarop reeds in het begin. Dat de toon, waarin de kritiek gegeven wordt, heel vaak onwelwillend is en soms naar 't persoonlijk-krenkende streeft is een ontsiering van het boek, welke de in vele opzichten voortreffelijke inhoud niet dan schaadt. Dit is te meer jammer, omdat de auteur in zijn voorrede van Deel I er naar streeft zijn werk aanleiding te doen zijn tot een discussie, die naar hogere eenheid voert. Het bekende spreekwoord „pour se discuter il faut être d'accord" heeft in zijn overdrijving als reële inhoud dat niemand meer een gesprek kan voeren, wanneer hij eerst de gesprekspartner het oordeel des onderscheids ontzegd heeft.